

SPRAWOZDANIA

SPRAWOZDANIE Z KONGRESU ROMANISTYCZNEGO: 'UBI TU GAIUS'.

MODELLI FAMILIARI. PRATICHE SOCIALI E DIRITTI DELLE PERSONE NELL'ETÀ DEL PRINICIPATO. CONVEGNO INTERNAZIONALE DI DIRITTO ROMANO COPANELLO LIDO (CATANZARO) 4-7 GIUGNO 2008

Centro Romanistico Copanello, powstałe z inicjatywy dwóch wydziałów prawa w Messynie i Catanzaro, organizuje co dwa lata, w pięknie położonej nad brzegiem morza Jońskiego miejscowości turystycznej Copanello Lido, kongres romanistyczny. Stanowi on już od lat 80-tych ubiegłego wieku ważną inicjatywę życia naukowego, mającą ogromne znaczenie dla włoskiego środowiska badaczy prawa rzymskiego i przyciągającą uwagę środowiska romanistycznego z całej Europy. Prezentowane referaty wyselekcjonowane przez organizatorów i podporządkowane przewodniemu tematowi ogniskują w sobie zarówno stan badań nad danym zagadnieniem jak i wytyczają nowe drogi poszukiwań.

Kongres został tym razem poświęcony zagadnieniom prawa rodzinnego, które dotychczas nie doczekało się jeszcze uwagi organizatorów. Zagadnienia z prawa rodzinnego zaliczono do trudnych i często dyskutowanych nie ze względu na aspekty formalno-prawne, lecz z uwagi na trudności w określeniu koncepcji społecznych, które stoją w centrum rozwiązań prawnych, w szczególności, gdy w rozważaniach uwzględnia się zmiany, jakie zachodzą w mentalności, uznawanych wartościach społecznych i politycznych wraz z kształtowaniem się nowych rozwiązań ustrojowych charakterystycznych dla Pryncypatu. Kategorią centralną w tym kontekście naturalnie musi być *matrimonium*, tym razem jednak traktowane nie tylko jako przedmiot regulacji, lecz obserwowane w społecznej sieci relacji o charakterze rodzinnym czy quasi rodzinnym

innych niż małżeństwo. Badacze stawiają sobie tu zadanie wyjaśnienia reguł leżących u podstawy poszukiwania równowagi między wolnością indywidualną w wyborze modelu życia rodzinnego a publiczno-prawnymi ograniczeniami.

Na pierwszym posiedzeniu profesorowie Antonio Metro i Aleksandro Corbino serdecznie przywitali licznie przybyłych uczestników.

Pierwszemu posiedzeniu przewodniczył prof. M. Garcia Garrido, a referat *La familia romana tra demografia sociale, antropologia e diritto* wygłosiła Eva Cantarella (Università di Milano Statale). Zajął się zagadnieniami, które wychodzą poza typowe zainteresowania prawnicze i odniosła się do badań nad rzymską rodziną prowadzonych szczególnie przez socjologicznie zorientowaną historiografię amerykańską. Autorem, z którego wnioskami referentka polemizowała był R.P. Saller. Zgłosiła ona poważne zastrzeżenia do zastosowanej przez niego metody, mianowicie oparcia wniosków o analizę inskrypcji nagrobnych. Inskrypcje te są z pewnością bogatym źródłem informacji o społeczeństwie rzymskim, jednak ze względu na ich konwencjonalny i rozproszony zarówno w czasie jak i w przestrzeni charakter, nie pozwalają na wyciąganie stanowczych wniosków dotyczących demografii, relacji społecznych i psychologii rodziny rzymskiej. Na podstawie badań inskrypcji nagrobnych R.P. Saller doszedł do wniosku, że należy zrewidować tradycyjny obraz rzymskiej *patria potestas*. Zamiast patriarchalnej surowej władzy nad wielopokoleniową rodziną, raczej należy uznać, że rzymska rodzina przypominała rodzinę nuklearną złożoną z rodziców i dzieci z troskliwym i zapobiegliwym ojcem na czele (wniosek taki został wsparty argumentem z faktu stosunkowo późnego zawierania związków małżeńskich, w przypadku mężczyzn ok. 35 roku życia, w przypadku kobiet ok. 32 roku życia). R.P. Saller postawił również pytanie o powody przetrwania *patria potestas*, aż do schyłku starożytności w tym jej kształcie, który kładzie nacisk na władcze działania względem podległych tej władzy osób. Takie ujęcie wyraża się przede wszystkim w tekstach prawniczych i to ono właśnie zdecydowało o sposobie rozumienia przez późniejszych badaczy władzy ojcowskiej przysługującej Rzymianinowi. R.P. Saller doszedł do wniosku, że ten prawniczy obraz *patria potestas* nie jest adekwatny do realiów społecznych i należy go raczej wyjaśniać zachowaw-

czym charakterem wypowiedzi prawniczych. Referentka uznała obraz rodziny rzymskiej nakreślony przez R.P. Sallera za zanadto zmodernizowany, poddała również krytyce tezę, że *patria potestas* była jedynie oderwaną od życia formą prawniczego konserwatyzmu i nie wpływała na działanie i strategie rodzinne Rzymian okresu Cesarstwa.

Następnego dnia obrad sesję rozpoczęło wystąpienie Cosimo Cascione (Università di Napoli – Federico II). W referacie *Antichi modelli familiari e prassi corrente in età protoimperiale* podjął próbę przedstawienia, na bogatej bazie źródłowej, zmianę mentalności, w poglądach i praktyce małżeńskiej, jaka dokonała się w wyższych warstwach rzymskiego społeczeństwa w okresie kryzysu Republiki. Kryzys polityczny sprawił, że dawny model rodziny, postrzeganej jako stabilny monolit wsparty na jednolitej władzy *pater familias*, żyjący według dawnych *mores* i ideału *casta domus*, uległ rozpadowi na skutek walk wewnętrznych i związanych z nimi okropności jak przemoc i proskrypcje. W mentalności Rzymian powstała nieuleczalna wyrwa; od tego czasu w ich przekonaniu więź rodzinna nie stanowiła bezwzględного kryterium lojalności i wyznacznika trwałej pozycji społecznej. Uruchomiło to proces zmian, które prowadziły do destabilizacji i uderzały przede wszystkim w gotowość do zawierania i utrzymania trwałości związku małżeńskiego. W tym kontekście pojawił się program polityczny i legislacyjny Augusta zmierzający do przywrócenia dawnych wartości i wzmocnienia więzi między małżonkami.

Patrizia Giunti (Università di Firenze) podjęła zagadnienie roli społecznej kobiety w referacie *Il ruolo sociale della donna di età imperiale*. Rozwijając temat Referentka wskazała dwie sfery, publiczną i prywatną. W pierwszej kobieta rzymska nawet z warstw wyższych nie odgrywała istotnych ról społecznych, czego potwierdzeniem mogą być wypowiedzi Papiniana¹ oraz Ulpiana², w związku z tym Referentka

¹ D. 1,5,9 (Pap. 31 *quaest.*): *In multis iuris nostri articulis deterior est condicio feminarum quam masculorum.*

² D. 50,17,2 pr. (Ulp. 1 *ad Sab.*): *Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt et ideo nec iudices esse possunt nec magistratum gerere nec postulare nec pro alio intervenire nec procuratores existere.*

mówi o „pustce prawnej” wokół rzymskich kobiet. Jednakże proponuje, aby, wbrew tradycyjnym poglądom, wzmocnić pozytywną ocenę roli kobiety w organizowaniu życia domowego i zachowywaniu ideału żony i matki (*uxor; mater*), zarządzającej gospodarstwem domowym (*domus servare*).

Giunio Rizzelli (Università di Loggia) w referacie zatytułowanym *L'adulterio. Immagini, etica, diritto* nakreślił rozległą panoramę społeczną-kulturową, w której należy oceniać występki *adulterium*. Sięgając do refleksji starożytnych filozofów-moralistów, pism ojców kościoła i zachowanych w innych źródłach społecznych poglądów na zdradę małżeńską, ukazał naruszenie wierności małżeńskiej jako zjawisko uderzające w fundament związków społecznych i uruchamiające nie tylko sankcje moralne i prawne, ale także silne negatywne emocje np. gniew, które mogły usprawiedliwiać nawet zabójstwo.

Trzeci dzień obrad rozpoczął się wystąpieniem Roberto Fiori (Università di Roma – Tor Vegata). Przedstawił uwagi na temat określenia *Iustiae nuptiae*. W centrum swoich rozważań postawił zagadnienie, dlaczego Rzymianie używają określenia kwalifikującego małżeństwo jako *iustum*, i jakie związki mogłyby uchodzić za małżeństwa, a zostać zakwalifikowane jako *iniustae*. Odpowiedzi poszukuje analizując tekst Ulpiana z drugiej księgi *de adulteris* D. 48,5,14(13) pr-4, jedyny zachowany zawierający określenia *uxor iniusta* oraz *volgaris*. Referent doszedł do wniosku, że określenia te mogły odnosić się do małżeństwa z peregrynką, wobec której brak było *conubium*.

Renato Quadrato (Università di Bari) w referacie '*Maris atque feminae coniunctio*': '*matrimonium*' e *unioni di fatto* nakreślił rozległą panoramę związków przez starożytnych postrzeganych jako opartych na libido, następnie na dążeniu do prokreacji i *dilectio*, starając się umieścić małżeństwo w tej panoramie³.

Witold Wołodkiewicz (Università di Varsavia) poświęcił swoje wystąpienie zagadnieniu '*Iura consanguinitatis*'. Uprawnienia kreowane

³ Można u przytoczyć ciekawy tekst omawiany przez Referenta PS. 2,20,1: *Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam habere non potest. Concubina igitur ab uxore solo dilectu separatur.*

przez *consanguinitas* są zagadkowe ze względu na ich konkurencję z regułami *agnatio*. *Consanguinei* to kategoria krewnych węższa, niż krewni agnacyjni. Prawo spadkowe posługiwało się tą ostatnią kategorią, aby określić zasady spadkobrania beztestamentowego, można zatem zapytać dlaczego utrzymywano kategorię *consanguinei*, czy miała ona wpływ na rozstrzygnięcia prawne dotyczące uprawnień spadkowych, czy też jedynie była pozostałością o znaczeniu czysto moralno – społecznym. Referent poszukiwał odpowiedzi na te pytania, analizując teksty prawników, którzy rozważali kwestie trwania *iura consanguinitatis* po *capitis deminutio* i ponownym przysposobieniu osoby wcześniej z rodziny wyłączonej. Na podstawie D. 1,7,44 (*Proculus lib. epist.*) doszedł do wniosku, że wnuk adrogowany według archaicznego rytuału (opisanego przez Aulusa Gelliusa 5,19,9) stawał się *consanguineus* względem pozostałych wnuków adrogującego.

Ostatniego dnia obrad Thomas McGinn (Università di Nashville) w referacie *Riflessi giuridici dei fatti dissolutivi delle unioni sessuali stabili* dokonał przeglądu reguł dotyczących rozwodu, zwrotu posagu i sytuacji kobiety po rozwiązaniu małżeństwa. Zajął się również zagadnieniem rozwiązania konkubinatu. W konkluzji swojego referatu podkreślił dużą swobodę rozwiązywania małżeństwa w Rzymie okresu Pryncypatu.

Cztery dni konferencji, pełnej dyskusji i polemik, podsumował Michel Hubert (Università di Paris II), podkreślając ogromne znaczenie i wkład wszystkich wystąpień w aktualne badania nad zagadnieniami prawa rodzinnego i poszukiwania właściwej perspektywy, z której moglibyśmy zbliżyć się do rozumienia prawa jako zbioru reguł, które reagują, interpretują i tworzą fakty społeczne.

Jerzy Krzynówek *

* Uniwersytet Warszawski